

PEDAQOGİKA PEDAGOGY ПЕДАГОГИКА

Xudiyeva Fəxriyyə Telman qızı
Ağdam rayonu, 149 sayılı tam orta məktəb

QADIN XEYRİYYƏ CƏMIYYƏTLƏRİ VƏ QADIN TƏHSİLİ

Açar sözlər: qadın xeyriyyə cəmiyyətləri, qadın təhsili, qız məktəbləri

Key words: women's charitable society, women's education, women's schools

Ключевые слова: женские благотворительные общество, женское образование, женские школы

Azərbaycan XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq yüksəliş, tərəqqi mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə çox böyük milli ziyalı kadrlarımız yetişmiş, milli dilimiz, məktəbimiz, ana dilli dərslərimiz meydana gəlmişdir. Bu dövrdə həmçinin qadınlar arasında geniş maarifçilik hərəkatı nəticəsində ölkədə bir çox qadın təşkilatları, xeyriyyə cəmiyyətləri yarandı, qadın hüquqları uğrunda mübarizələr başladı, qadın təhsili diqqət mərkəzinə keçirildi.

XIX əsrin əvvəllərində rus çarizmi tərəfindən 1846-cı ildə Tiflisdə yaradılmış “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyəti elə bu adda da Azərbaycanda yaradılmış bu cəmiyyət qadınların təhsilinə xüsusi fikir verdi və müxtəlif tədris müəssisələri açmağa başladı. “Müqəddəs Nina”nın Xeyriyyə cəmiyyətinin Şamaxıda, Bakıda, Gəncə və İrəvanda şöbələri yaranıb fəaliyyətə başladı.

Cəmiyyət zəngin adamların ianəsi hesabına, üzvlük haqqı toplayır toplanan vəsait hesabına məktəblər açır, qadın problemlərini, hüquqlarını həll edirdi.

XIX əsrin ortalarında Tiflis mühitində yetişən ziyahlarımızın fəaliyyəti sayəsində Bakıda da mədəni-maarif sahəsində bir-birinin ardınca “Nəşri – Maarif”, “Nicat”, “Şəfa”, “Qafqaz Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyəti”, “Müqəddəs Nina” və “Müqəddəs Ripsimi” adlı qadın xeyriyyə cəmiyyətləri yarandı və qadın təhsili məsləsi əsas diqqət mərkəzində oldu. Akademik Hüseyn Əhmədov yazır ki, “Azərbaycan ərazisində rus dilində ilk qız məktəbi 1848-ci il aprelin 30-da Şamaxıda açıldı. “Müqəddəs Nina” qız məktəbi adlanan bu məktəb 11 il fəaliyyət göstərdi və Quberniya mərkəzinin Şamaxıdan Bakıya köçürülməsi ilə əlaqədar 1861-ci ildə həmin məktəb Bakıya köçürüldü” (1, 84)

Tiflisdə fəaliyyət göstərən “Müqəddəs Nina” cəmiyyətinin Azərbaycanda da eyniadlı qadın təhsil cəmiyyəti 1850-ci illərdə fəaliyyət göstərirdi. Bu cəmiyyətin üzvləri arasında 17 nəfər azərbaycanlı qadın vardı. Onların arasında Fatma Əsədbəyova, Xədicə Haqverdiyeva, Gövhər Qutqaşinskaya, Balaxanım Xandəmirova və başqalarını göstərmək olar. Bu cəmiyyət ölkədə qadın hərəkatına stimül verdi və bir çox maarifpərvər qadınlar öz evlərində qadınlara, qızlara təhsil verməyə başladılar.

Belə ki, 1850-ci ildə maarifçi Dilbər xanım atası Mirmahmudun köməyi ilə Şamaxıda, öz evində qız məktəbi açdı ki, burada 863-cü ilə qədər şəriət, ana dili, nəğmə və s. dərslər tədris olunurdu. 1906-cı ildə isə Gəncədə ilk dəfə olaraq Müsəlman Qadın Komitəsi qadınlar arasında xeyriyyə marafonu keçirmiş, “Müqəddəs Nina” məktəbini bitirmiş Mədinə xanım Vəkilova-Qiyasbəyli də 1906-cı ildə Salahlı kəndində öz evində qadın məktəbi açmışdı. Bundan əlavə, 1906-cı ildə Gövhər Cəfərzadə-Şövqiyyə də öz evində qadın məktəbləri açmışdır.

1910 -cu ilin əvvəlində Tiflisdə Qafqaz Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti yaranmışdır. Həmin cəmiyyətin işinə 40 nəfərdən çox ziyalı qadın cəlb olunmuşdur. Burada da dörd nəfərdən ibarət – Gövhər xanım Qacar, Nigar xanım Şıxlinskaya, Məsimə xanım Talışinskaya və Səltənət xanım Əhmədova cəmiyyətə daimi üzv seçilmişdir. Cəmiyyətin sədri Gövhər xanım Qacar, müavini Həmidə xanım Cavanşir, xəzinədar isə Mina xanım Talışinskaya olur. Dörd nəfər fəxri, iyirmi bir nəfər həqiqi, iki nəfər qeyri – həqiqi və dörd nəfər ömürlük üzv seçilir. Az bir müddət ərzində həyata keçirilən tədbirlər bütün Qafqaza səs salır. Cəmiyyətin nəzdində bir neçə qız məktəbi yaradılır. Eyni zamanda, qadınlardan ibarət dram dərnəkləri təşkil olunur.

1911-ci ildə isə Xədicə Əlibəyovanın rəhbərliyi altında “İşıq” adlı ilk qadın jurnalı çap edilmişdir. Həlimə Axundova “İşıq” jurnalında “Müsəlman qadınların hüquqları” məqaləsində yazırdı: “Əgər biz insanıqsa onda bizimlə insan kimi rəftar etmək lazımdır. Mənim bacılarım, qətiyyət göstərməyin vaxtıdır. Bizə bilik, elm, təhsil lazımdır.” 1912-ci ildə H.Z.Tağıyevin açdığı rus-müsəlman qız məktəbinin ilk məzunlarından olan Nazlı Tahirova Naxçıvanda qızlar məktəbində müəllim, sonra pedaqoji məktəbin müdiri olur.

1914-cü ildə Bakıda Hənifə xanım Zərdabi "Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti" yaratmışdır. Azərbaycanın ziyalı qadınlarından Əminə xanım Ağayeva, Mina xanım Aslanova, Nigar xanım Vəlibəyova, Gövhər xanım Vəlibəyova, Gövhər xanım Qaziyeva və başqaları xeyriyyə cəmiyyətinin mədəni tədbirlərinin fəal üzvləri olmuşdular. Cəmiyyətin fəxri sədri neft sənayesinin görkəmli nümayəndəsi Murtuza Muxtarovun həyat yoldaşı Liza xanım Muxtarova idi. Cəmiyyətin bütün məsələləri, görüləcək işlər onun evində müzakirə olunurdu. Cəmiyyət ardıcıl olaraq tez-tez mədəni tədbirlər həyata keçirir, qız məktəbində tamaşalar təşkil edirdilər. cəmiyyətin maarifçilik sahəsində ən mühüm xidmətlərindən biri 1917-ci ildə Bakıda yoxsul qızlar üçün peşə məktəbi açması olmuşdur. Lakin məktəb 1918-ci il mart faciəsindən sonra fəaliyyətini dayandırmışdır.

İrəvanda 1850-ci illərdə yaradılmış "Müqəddəs Ripsime" qadın cəmiyyəti qadınların, qızların təhsilində, maariflənməsində geniş fəaliyyət göstərirdi. Bu sahədə cəmiyyət bir çox xeyriyyə tədbirləri keçirirdi. "Müqəddəs Ripsime" İrəvan qadın xeyriyyəçilik cəmiyyətinin fəaliyyətində Naxçıvan əhli general-leytenant Ehsan xanın qızı Sonabəyim, Ehsan xanın oğlu Naxçıvan xanı general-mayor Kəlbəlixanın qızı Sarabəyim, ştabkapitan İsmayıl xanın həyat yoldaşı Cahan xanım, kapitan Hüseyn Sultanovun həyat yoldaşı Tovuzbəyim, Mahmud ağanın həyat yoldaşı Xırda xanım, Nəcəf ağanın həyat yoldaşı Bəyimcan xanım, Cavan ağanın həyat yoldaşı Xırda xanım kimi məşhur adamların qızları və həyat yoldaşları bu cəmiyyətdə fəal iştirak edirdilər.

"Müqəddəs Ripsime" xeyriyyə cəmiyyətinin İrəvan şöbəsində fəaliyyət göstərən mütərəqqi azərbaycanlı qadınları yeni məktəblərin açılması ilə bağlı müəyyən işlər görürdülər ki, 1850-ci ilin yanvarın 1-də İrəvan şəhərində ilk qız məktəbi açılmışdır. Burada da başqa millətlərin nümayəndələri ilə birlikdə azərbaycanlı qızları da təhsil alırdılar. 1851-ci ildə 21 qızdan 3-ü, 1856-cı ildə 28 şagirddən 7 nəfəri azərbaycanlı idi. İrəvan qız məktəbində Mir Mehdi adlı bir müəllim tərəfindən Azərbaycan dili dərsi də tədris edilirdi.

Azərbaycanın qabaqcıl qadınlarının təşəbbüsü ilə 1864-cü ildə Dərbənddə, 1872-ci ildə Zaqatalada, 1873-cü ildə isə Şuşada qız məktəbləri açılmışdır. O cümlədən, Bakıda 1874-cü ildə Marinskaya adını almış ilk qadın gimnaziyası fəaliyyətə başlamışdır.

Ən iri sənayeçi və mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin geniş və çoxcəhətli xeyriyyəçilik fəaliyyəti hamıya məlumdur ki, o Bakı inşaat-texniki və Bakı kommersiya məktəblərinin, Bakı Mariinskaya qadın gimnaziyasının fəxri himayəçisi olmuş və Bakı Aleksandrinskaya adını almış ilk rus-müsəlman qız pedaqoji məktəbini açmışdır ki, bu - onun maarif sahəsindəki fəaliyyətinin tacı sayılır. Azərbaycan qızları üçün xüsusi məktəbin yaradılması barədə Tağıyev hələ XIX əsrin 90-cı illərində düşünmüşdü. Belə ki, tanınmış ictimai xadim M.A.Şaxtaxtinskiyə yazdığı 4 may 1896-cı il tarixli məktubunda Tağıyev qeyd edirdi: "Müsəlman qadınını olduğu qapalı həyatdan çıxarmaqdan ötrü yeganə bir yol var – "yalnız məktəb və bu məktəbi elə yaratmaq, elə qurmaq lazımdır ki, müsəlmanlar ona rəğbətlə yanaşsın və tam əminliklə öz qızlarını ora oxumağa göndərsinlər". Buradan görünür ki, belə məktəbin açılması o zaman üçün aktual və eyni zamanda olduqca mürəkkəb iş idi. Yalnız Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qətiyyəti, müdrikliyi və bakılılar arasındakı nüfuzu, həmçinin onun vəsaiti sayəsində bu ideya uğurla başa çatmışdır. Bu tədris ocağı 9 oktyabr 1901-ci il tarixdən Tağıyevin həyat yoldaşı Sona xanımın ümumi rəhbərliyi altında fəaliyyətə başlamış, məktəbin müdiri isə Tiflisdə təhsil almış "Müqəddəs Nina" qız məktəbinin yetirməsi olan Hənifə xanım Məlikova olmuşdur ki o həm də "Nicat" cəmiyyətinin qadın bölmələrinin yaradıcılarından biri olmuşdur. Maarifçilik tariximizdə, dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində bu məktəbin böyük rolu olmuşdur.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində də Xeyriyyə cəmiyyətləri yaradılmış və geniş fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, 1875-ci il oktyabrın 26-da Şuşada yaradılmış xeyriyyə cəmiyyəti tərəfindən ilk qız məktəbinin əsası qoyulmuş, 1884-cü il yanvarın 1-də isə Gəncə "Müqəddəs Nina" qadın xeyriyyə cəmiyyətinin xətti ilə 6 nəfər şagirdlə ilk qız məktəbi fəaliyyətə başlamışdır. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyəti nəticəsində qızların təhsili genişlənmiş və hətta oğlan məktəblərinə də qızlar cəlb olunmuşdur. Qızların oğlan məktəblərinə cəlb edilməsinə Nuxa qəzasının Vartaşen (Oğuz) və Qarabulaq, Cəbrayıl qəzasının Qarğabazar kənd məktəblərində də rast gəlirik. Qarabulaq kəndində oxuyan 80 nəfər oğlandan 5 nəfəri qız idi. 1895-ci ildə Qubada iki sinifli ibtidai məktəb nəzdində qızlar üçün də ayrıca şöbə açılmışdı. Balaxanı realını qız məktəbinin bazasında oğlanlarla qızların birgə təhsil aldığı gimnaziya yaradılmışdır ki, bütün bunlar haqqında prof. Hümeyir Əhmədov dəyərli kitab da yazmışdır (3).

Naxçıvanda isə XIX əsrin sonlarında burada pedaqoji mühit və pedaqoji fikir sürətlə inkişaf etmiş və yeni mütərəqqi məktəblər, yeni pedaqoji fikirlər yaranmağa başlamışdır. Naxçıvanda maarifçilik və yeni pedaqoji ideyalar böyük şair və pedaqoq, müəllim və məktəbdar Məhəmməd Tağı Sidqinin (1854-1903) əməli pedaqoji fəaliyyəti ilə daha da genişlənmiş və özünün yaratdığı yeni üsullu məktəblər, ədəbi-pedaqoji

məclislər Naxçıvan pedaqoji mühitinin mərkəzinə çevrilmişdi. Belə bir dövrdə görkəmli maarifpərvər ziyalı, 1883-cü ildə Tiflis klassik gimnaziyasının məzunu Eynəlibəy Sultanov qadın azadlığı və bərabərliyini irəli sürən ilk mütərəqqi şəxsiyyətlərdən biri kimi irəli çıxmışdı. Onun "Qadın", "Sahub və əşya" kimi məqalələri, xüsusilə "Tatarka" ("Azərbaycan qadını") adlı iki pərdəli komediyası Naxçıvan qadınlarının hüquq və azadlığına həsr edilmişdi.

Məhz belə bir dövrdə prof. Rüşət Hüseynzadənin qeyd etdiyi kimi M.T.Sidqi Naxçıvanda "Üsuli-cədid" təliminin əsasını qoyan bir xalq müəllimi, bir məktəbdar kimi 1892-ci ildə Ordubadda "Əxtər" (Ulduz) adlı yeni üsullu məktəb və 1894-cü ildə isə Naxçıvanda yeni üsullu "Tərbiyə məktəbi" açmışdır" (4, 224). M.T. Sidqi hələ bu məktəblərin açılması ilə bərabər Naxçıvan qızlarının, qadınlarının təhsilinə xüsusi fikir vermiş, onların azad, təhsilli olmalarına qayğı göstərmiş, qadın hüquqlarının müdafiəsi uğrunda onları mübarizəyə səsləmişdir. Onun qadın məsələsinə aid fikirləri "Əxlaq nümunələri", "Qızlara hədiyyə" dərsliklərində "Rübabə", "Sitarə və xalası", "Analar bəzəyi", "İki bacının söhbəti" məqalə və hekayələrində öz əksini tapmışdır. M.T.Sidqi qızların təhsil alması zəruriliyindən danışmaqla, yazmaqla kifayətlənməmiş, bu ideyalarını əməli olaraq həyata da keçirmişdir. O, 1896-cı ildə Naxçıvanda ilk dəfə olaraq müsəlman qız məktəbini açmağa nail olmuşdur. Bu məktəbin açılmasında Naxçıvanın qabaqcıl maarifpərvərləri- Paşa Sultanov, Qurbanəli Şərifzadə, Əsədəğa Kəngərli və başqaları yaxından kömək etmişlər. Sidqinin bu mütərəqqi fəaliyyəti Bakı maarifpərvər milyonçusu H.Z.Tağıyev tərəfindən təqdir edilmiş və məktəbin inkişafı və fəaliyyəti üçün o maddi yardım göstərmişdir.

Akad. İsa Həbibbəyli yazır ki, "Cəlil Məmmədquluzadə (1869-1932) 1896-cı ildə Hehrəm kəndində 8 nəfər qızı, o cümlədən bacısı Səkinə Məmmədquliyevanı təhsilə cəlb etmişdir" (2, 120). Onun sonralar qızlar üçün ayrıca qız sinfinin açılmasına da nail olması o dövrdə ən cəsarətli addımlardan biri olmuşdur. Hətta onun qadın təhsili ilə bağlı bu addımı dövlət dairələri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Ədibin bu inqilabi çağırışı cəmiyyətdə çevrilmiş qüvvəsinə bərabər sayıla bilərdi.

Qadınların cəmiyyətdə iştirakını ön plana çəkən C.Məmmədquluzadə, qadın təhsilini hər iki cins üçün əhəmiyyətli amil hesab edib kinayə ilə "oğlanlarınızı oxutmayın" deyərək müsəlmanlara müraciət edirdi. Əslində isə bu müraciətin arxasında "qızın da təhsil alması"nın vacibliyini bununla əsaslandırırırdı ki, "oxumuş oğlan oxumuş qızla evlənmək istəyəcək", bununla cəmiyyətin bütünlüklə maariflənməsini təbliğ və təqdir edirdi.

Bəy nəslindən olan Həmidə xanım 1905-ci ildə Tiflisdə tanış olduğu Cəlil Məmmədquluzadəyə iki il sonra ərə gedərək ona həyat yoldaşı olmuşdur. Həmidə xanım Cavanşir 1910-cu ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında qadın problemləri ilə bağlı ardıcıl çıxışlar etmiş və həmin il Sofiya Şaxtinskayanın təşəbbüsü ilə Tiflisdə Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyəti yaratmış və Ağcabədinin Kəhrizli kəndində 1912-ci ildə öz vəsaiti hesabına məktəb açmış, qızları təhsilə cəlb etmiş və burada dərs demişdir.

İllər ötdükcə qadın təhsilinə diqqət daha da artırıldı. Hətta texnikum, kollec, ali təhsil səviyyəsində qadın təhsili həyata keçirildi. Bu gün elmin ən yüksək rütbələrində qadınlarımız uğurla fəaliyyət göstərir, yüksək elmi nailiyyətlər əldə edir və deyərək bilərik ki, qadın təhsili sahəsində Azərbaycan keçən əsrdə də, müasir dövrümüzdə də nəinki Şərqdə dünyada öncül sıralardadır.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
2. Əhmədov H.H. Azərbaycan Xeyriyyə cəmiyyətinin maarifçilik fəaliyyəti. Bakı: Mütərcim, 1997.
3. Həbibbəyli İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2009.
4. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika tarixi. Bakı: Magistratura.az. 2018.

Women's Charity and Women's Education Summary

Organized by the Women's Charity Society in Azerbaijan, which aims to promote the spread of literacy and primary education in Russian and in the native Azerbaijani language among the Muslim population of Baku province. Representatives of the progressive public began to call for the expansion of female education and the involvement of Azerbaijanis in public life. After 1905, charity organizations organized in Baku and other cities of Azerbaijan opened several new women's schools. So, women's schools were opened in Nuh, the Neshri-Maarif Society in Balakhani and the Saadet Society in Agdash.

In 1909-1910, "mixed women's schools" were opened in some cities of Azerbaijan (Nuh, Kazakh, Salahlah, Dzhabrail, Dzegame, etc.). In 1896, the idea of a secular school for Azerbaijanis was born, which was embodied in the life of Haji Zeynalabdin Tağıyev. The school is a Russian-Muslim Alexandrian school, which was opened in Baku on October 7, 1901.

Женское благотворительное общество и женское образование

Резюме

Организованные Женское благотворительное общество в Азербайджане которые имеет целью содействовать распространению грамотности и начального образования на русском и на родном азербайджанском языках среди мусульманского населения Бакинской губернии. Представители прогрессивной общественности стали призывать к расширению женского образования и привлечении азербайджанок в общественную жизнь. После 1905 года благотворительные общества, организованные в Баку и в других городах Азербайджана, открыли несколько новых женских школ. Так, были открыты женские школы в Нухе, в Шемахе, в Шуше, обществом "Нешри-Маариф" в Балаханах и обществом "Саадет" в Агдаше.

В 1909—1910 годах в некоторых городах Азербайджана (Нухе, Казахе, Салахлах, Джабраиле, Дзегаме и др.) были открыты "смешанные женские училища". В 1896 г. родилась идея светской школы для азербайджанок, которую воплотил в жизнь Гаджи Зейналабдин Тагиев. Школа является русско-мусульманская Александрийская школа, которая была открыта в Баку 7 октября 1901 года.

Rəyçi: prof. R.L.Hüseynzadə